5. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика: навч. посібник / Д. Наливайко – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 347 с.: порт.

6. Палиевский П. В. Литература и теория: учеб. пос. / П. В. Палиевский. – М.: Сов. Россия, 1979. – 288 с.

7. Паперный З. С. О художественном образе / З. С. Паперный. – М.: Госполитиздат, 1961. – 72 с.

8. Поспелов Г. Н. Эстетическое и художественное / Г. Н. Поспелов. – М.: Изд-во Москв. Ун-та, 1985. – 360 с.

9. Проблема національного характеру і національний образ світу [Електрронний режим] / Режим доступу: http://uastudent.com/problema-nacionalnogo-harakteru-i-nacionalnyj-obraz-svitu/

10. Раппопорт С. Художественное представление и художественный образ: Эстетические очерки / С. Раппорт. – М. – 1973. – Вып. 3. – С.45–94.

11. Рікер П. Сам як інший. – К.: Дух і Літера, 2000. – 458 с.

12. Сухарєв В.О., Сухарєв М.В. Психологія народів і націй / В.О. Сухарєв, М. В. Сухарєв. – Дніпропетровськ: Сталкер, 1997. – 400 с.

13. Храпченко М. Б. Горизонты художественного образа / М. Б. Храпченко. – М.: Худ. лит., 1982. – 330 с.

14. Шкуратов В. А. Историческая психология: научн. пособие / В. А. Шкуратов. – М., 1994. – 484 с.

УДК 81'38: 82.09

Богдан Голод
(Івано-Франківськ)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ІРОНІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ В РЕЦЕПЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ

У статті представлено погляди провідних світових та вітчизняних літературознавців на питання визначення явища іронії, її функцій та лінгвостилістичних засобів її вираження, і саме тому особливу увагу приділено лінгвістичному аспекту дослідження. Методологія дослідження та різні підходи до вивчення згаданої категорії комічного розглядаються в еволюційному розвитку. Визначено спільні та відмінні риси у їхніх підходах, здійснено спробу виявити критерії диференціації та функціональне призначення лінгвостилістичнх засобів вираження іронії.

Ключові слова: *іронія, лінгвістика, функція, підхід, семантика, контекст, прагматика.*

Проблема диференціації лінгвостилістичних засобів вираження іронії здавна привертала увагу філософів і мистецтвознавців. Однак і досі у вітчизняному літературознавстві все ще відчувається брак загальноприйнятих дефініцій на визначення генетико-типологічної сутності іронії, її функціонального призначення та лінгвостилістичних засобів її реалізації в художньому тексті. Аналізуючи попередній науковий доробок, Оксана Калита підсумовує, що з мовної точки зору, вивчення явища іронії передбачає три основні підходи до розгляду цієї стилістичної категорії:

1. Традиційний, логіко-семантичний (Н. Саліхова, О. Шонь, М. Баїда-сарян, С. Походня).
2. Прагматичний (І. Байбакова, Г. Лимарьова, Г. Прокоф'єв, Н. Ланчуковська, В. Жаров, Т. Андрієнко).
3. Когнітивно-гносеологічний (О. Потебня, М. Степанов, Ю. Лотман [4].

У межах традиційного підходу С. Походня за засобами й умовами реалізації розрізняє асоціативну та ситуативну іронію. Ситуативна іронія виникає внаслідок контрасту між ситуативним контекстом, з одного боку, і прямим значенням слова, словосполучення і речення – з іншого, та реалізується в мікро- та макроконтекстах (у межах речення і абзацу). Це такий тип іронії, який відчувається у тексті відразу. Ситуативна іронія створюється за рахунок використання великої кількості стилістичних прийомів на різних рівнях.

- На лексичному рівні – мовні одиниці, що належать до розмовного стилю мови, зокрема вульгаризми, варваризми, а також метафори, метонімії, гіперболи.
- На синтаксичному рівні – різноманітні типи повторів, а також зевгми, оксюморони, каламбури, риторичні питання, вставні та видільні конструкції.
- На лексико-семантичному рівні – епітети, образні порівняння, антитези, гра слів тощо.

С. Походня відзначає, що за допомогою цих засобів створюється подвійна структура контексту – з одного боку, змалювування ситуації, а з іншого – її коментування та оцінка автором чи персонажем. Як правило, цей тип іронії залежить від контексту, що рідко виходить за межі абзацу. Асоціативна іронія є більш складною та значущою. Вона реалізується у мегаконтексті (у межах усього тексту). Асоціативна іронія створюється на текстовому рівні внаслідок використання ситуативного повторювання (ретроспекції) в поєднанні з іронічною алюзією, а також за допомогою гротеску, абсурду [6].

Прагматичний аспект вивчення явища іронії зосереджений здебільшого навколо інтонації та інших фонетичних засобів передачі комічного підтексту. Сюди можна зачислити і такі невербальні засоби вираження іронії, як жести, міміка тощо.

Серед прихильників когнітивно-гносеологічного підходу, слід передусім назвати О. Потебню. Науковець намагався зрозуміти механізми формування іронічного підтексту і досліджував також лінгвістичні засоби вираження феномену іронії. Аналізуючи та підсумовуючи погляди О. Потебні, лінгвісти Г. Боярко та Г. Проценко зазначають: «Ефективним і широко представленим у художній літературі лексичним засобом комічного є зіткнення в одному контексті різностильової лексики. Причому, варто підкреслити, що чим більше стилістично далекі одна від одної лексеми, що стикаються, чим вони стилістично контрастніші, тим більший комічний ефект вони можуть викликати. Почуття комічного в цьому випадку викликається несподіваністю появи логічно невиправданого стилістичного матеріалу» [3, с. 45].

Дослідники наголошують, що «несподіваність і алогічна стилістична підстановка, спрямовані на зниження конкретної думки і створюваного письменником образу або навпаки, на логічне піднесення їх – завжди викликають комічне враження. Отже, очікуване і почуте або прочитане – це окремі ланки процесу мислення, поява стилістично несподіваного мовного матеріалу – одна із форм невиправданого очікування» [3, с. 46]. Як бачимо, велику увагу О. Потебня та інші науковці приділяли саме мисленню та пізнанню, а також тому, які образи здатна іронія та інші категорії комічного викликати в суб'єктивному баченні читача.

О. Калита також стверджує, що «представники цих підходів порізному визначають статус іронії: як тропа (О. Ахманова, Л. Мацько); як стилістичної фігури (А. Щербина); як стилістичного прийому (І. Гальперін, Т. Буйницька), як стилістичного ефекту, або колориту, стилетворчої риси, що є відображенням специфічної форми критичного, емоційного освоєння дійсності (В. Виноградов, Л. Щерба, І. Білодід, С. Походня); як типу мовленнєвого акту або його компонента (Л. Прокоф'єв, Т. Андрієнко, Н. Ланчуковська); як виду дискурсу (Б. Алліман, Ч. Гліксберг, Д. Мук, Н. Ніколіна)» [4].

Для з'ясування специфіки іронії як лінгвістичного явища слід враховувати всі аспекти її вивчення та розглянути її у всій різноманітності проявів і функцій в усному та писемному мовленні, беручи до уваги лінгвістичні та паралінгвістичні засоби її вираження.

Олена Шонь наголошує, що іронія розглядалася як троп ще в античній риториці і полягає, на переконання давніх літературознавців, у

зміні значення лексичної одиниці на протилежне. Пізніше іронію стали розуміти як тип антифразису – тропа, який тлумачиться як різновид енантіосемії і полягає в «навмисному, спеціально заданому вживанні мовної одиниці з протилежним значенням або конотацією» [9, с. 23]. Іронія у межах антифразису, який також реалізується як астеїзм, засіб творення евфемізмів та дисфемізмів, полягає у тонкій насмішці для вираження негативного ставлення за допомогою позитивної характеристики [1, с. 185].

Оксана Калита стверджує, що основними засобами вираження іронії є:

1. паралінгвістичні – кінесика (жести, міміка) та інтонація (логічний наголос, паузи, тембр, тон, мелодика);
2. вербальні – від одного слова до цілого тексту [4].

У нашому дослідженні, ми, безумовно, звернемо передусім увагу на лінгвостилістичні засоби вираження іронії у тексті, а тому зосередимось більше на вербальних засобах. Водночас слід пам'ятати, що й паралінгвістичний аспект є дуже важливим і може також бути присутнім у тексті. Здійснюючи практичне дослідження конкретних художніх творів, можна неодноразово натрапити на приклади, коли автор мовними засобами пояснює інтонацію персонажів, описує їхню міміку та жести. Підтвердженням цього є те, що в деяких наукових працях наголошується на особливих просодичних якостях іронічного висловлювання: провокувальній інтонації, для якої характерні легка лабіалізація, підвищення діапазону голосу, стрибкоподібний малюнок мелодики. Також іронічні фрази можуть відрізнятися від неіронічних такими параметрами: вищою частотою основного тону, більшою тривалістю та інтенсивністю, висхідно-нисхідним тоном тощо [4].

У процесі комунікації можливими є так звані комунікативні шуми – «різноманітні форми порушень та/або деформації повідомлень, які утруднюють процес передавання або сприйняття інформації» [2, с. 342]. Згідно із спостереженнями В. Півоєва, основними перешкодами для адекватної рецепції іронії є:

1) недостатній загальний кругозір (тезаурус);

2) односторонній підхід без урахування контексту;

3) нерозвиненість почуття стилістичної норми;

4) упередженість тлумачення, невміння стати на точку зору співрозмовника;

5) відсутність почуття гумору [5, с. 63].

Д. Мюкке вважав важливими метакомунікативними маркерами іронії паралінгвістичні та фонологічні сигнали. Іронічними, на думку дослідника, можуть бути жести, вираз обличчя, погляди, поклони, аплодисменти, посмішка тощо. Серед фонологічних маркерів вчений

називає лабіалізацію, назалізацію, підвищену емоційність або, навпаки, пом'якшеність тону, паузи, удаване покашлювання тощо [10, с. 371]. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що використання паралінгвістичних і просодичних засобів як маркерів іронічної інтенції мовця є ефективним засобом в усному спілкуванні. Якщо контекст повідомлення недостатній, то використання паралінгвістичних та просодичних сигналів може стати єдиним приводом для надання висловлюванню іронічного смислу [4, с. 72].

Ще один важливий для нашого дослідження аспект полягає в розумінні іронії як тропа, тісно пов'язаного з проблемою мовної номінації. Адже нерідко тропи виступають засобами вторинної оказіональної номінації, в основі якої – семантична двоплановість, яка створюється узуальними значеннями й оказіональними асоціативними смислами [4, 70]. Дослідження питань мовної номінації виявляють, що експресивно-образна стилістична інформація, яка виникає при такій семантичній двоплановості, ґрунтується на співвідношенні з певним предметом через вказівку на інший предмет чи ознаку, що передбачає зіставлення двох предметів (явищ, процесів тощо) на основі різноманітних відношень, які між ними існують у реальній дійсності чи в свідомості комуніканта. У сучасному мовознавстві до засобів номінації зачисляють не лише лексичні одиниці, але й будь-які інші елементи мовної системи, які служать для означення об'єктів, зв'язків, процесів, якостей, відношень. Існують такі види номінації: лексична (через слово і словосполучення), пропозитивна (через речення) і дискурсивна (через текст) [8, с. 248].

Отже, іронічної експресії може набути елемент мови будь-якого рівня завдяки певним синтагматичним відношенням між значеннями різноманітних одиниць тексту. У зв'язку з цим С. Походня ввела поняття «іронічний смисл», під яким розуміється зміст, який прямо протилежний буквальному і створюється засобами усіх мовних рівнів [6, с. 5]. О. Калита вважає, що іронічний смисл не є простим запереченням буквального, а виникає внаслідок зіткнення двох взаємовиключних значень, що реалізуються одночасно [4].

Прийнято вважати, що процес формування іронічного смислу складається з трьох етапів. Розпочинається він у свідомості іронізуючого суб'єкта і передбачає як перший підготовчий етап оцінку ситуації чи об'єкта. На його основі складається уявлення про об'єкт, відбувається суб'єктивація, іронічне осмислення об'єкта, у яке входять «ціннісна рефлексія, пізнання ціннісного значення (ціннісного потенціалу) об'єкта ставлення, порівняння його з вихідним ідеалом суб'єкта, виявлення внутрішніх протиріч в об'єкті і ступеня невідповідності ідеалу» [5, с. 28]. Другий етап іронізування – об'єктивація іронічного ставлення, повідом-

лення іронічної інформації співрозмовникові-реципієнту. На третьому етапі відбувається декодування іронічного смислу з боку реципієнта [4, с. 71].

У структуру іронічного висловлювання обов'язково входить аксіологічний (оцінний) компонент. Складовими елементами оцінки є суб'єкт, предмет, характер і підстава. За своїм характером оцінка може бути абсолютною чи відносною: добре – байдуже – погано, а також: краще – рівноцінно – гірше. Підґрунтям оцінки є те, відносно чого здійснюється оцінювання. Ним може бути почуття суб'єкта, який оцінює, чи певний зразок, ідеал, стандарт, інша оцінка. Таким чином, передумовами іронії є «наявність» у суб'єкта іронії позитивного «ідеалу» чи «підґрунтя», а також переконання в значущості свого уявлення про ідеал» [5, с. 26]. Іронія найчастіше будується на використанні в зовнішньому плані позитивної оцінки, а у внутрішньому, прихованому плані – негативної. Це пов'язано з тим, що позитивне судження вважається нормативним, а критичне сприймається як виняток, відхилення від норми.

Інтенсивність іронічної насмішки може бути різною: її діапазон варіюється від дружньої і доброзичливої – до злої, гострої, саркастичної. Ступінь насмішки залежить від емоційної насиченості критики, яка виражається іронією. Шкала іронічної критики включає значення, пов'язані як з позитивною, так і з негативною іронією [7, с. 165].

На думку Оксани Калити, «вибір форм і засобів вираження іронії зумовлений рядом факторів: суб'єктивним та об'єктивним співвідношенням ціннісних потенціалів суб'єкта й об'єкта іронії, моральними обмеженнями й контекстом, характером стосунків і соціальним статусом співрозмовників» [4].

У повсякденному розмовному мовленні іронія виконує такі функції:

1) полемічну – через удаване сприйняття іншої думки автор іронії доводить протилежне судження;

2) емоційно-оцінну – засобами іронії автор висловлювання дає оцінку подіям, фактам, явищам, уникаючи при цьому категоричності;

3) ексклюзивну – зміцнення позиції мовця за рахунок заперечення позиції адресата [7, с. 160];

4) фатичну – ґрунтується на потребі взаєморозуміння, встановлення стійкого емоційно-ціннісного контакту, привертання уваги співрозмовника;

5) інтимізуючу – інтимізує стосунки між мовцями через іронічну гру, яка є своєрідним інтелектуальним тестом, в основі якого лежить упевненість мовця у здатності адресата достойно розкрити його [7, с. 163];

6) саморегулюючу – іронізуючи, мовець звільняється від почуття незадоволення, реалізуючи свій критичний намір;

7) когнітивну – іронія є засобом мислення і пізнання дійсності;

8) функцію висміювання.

Спираючись на цю класифікацію, науковець наголошує на тому, що «здійснення будь-якої з перелічених функцій не тільки не суперечить одночасній реалізації інших, а й передбачає їх», а також, що «функції іронії в художньому тексті такі ж, як і в розмовному мовленні (оскільки композиційною частиною художнього тексту часто є діалоги та полілоги), але через специфіку художнього мовлення іронія виконує такі додаткові функції:

1) характерологічну – завдяки іронії діалектика характеру персонажа немовби набуває стереофонічності;

2) композиційну – іронія структурує текст, визначає роль його композиційних частин (експозиції, розвитку дії, кульмінації, розв’язки, епілогу);

3) художню – іронія є засобом образного зображення дійсності;

4) стилетворчу – іронія може визначати ознаки ідіолекту письменника чи стильові риси групи письменників, об’єднаних одним літературним напрямом, однією літературною школою» [4].

Явище іронії, як і лінгвостилістичні засоби його вираження, завжди привертало увагу науковців. Класифікацією цих засобів і функцій іронії, займались свого часу С. Походня, В. Півоєв, О. Калита, Д. Мюкке, О. Шонь та інші.

Питання функцій та лінгвостилістичних засобів вираження іронії, як це часто буває у лінгвістиці, розглядаються значною мірою суб'єктивно, і кожен науковець своїми дослідженнями висвітлює це поняття з іншого боку. Тільки врахувавши всю багатовекторність розрізнених наукових досліджень зазначеної проблеми, можна прийти до зважених висновків щодо генетико-типологічної сутності зазначеного феномену (до об'єктивного через інтерсуб’єктивне).

Дати чітку дефініцію поняттю іронії важко ще й через те, що воно має перехідний характер між площинами філософії та естетики, мовознавства та літературознавства. Однак, загальноприйнято вважати, що неповторність творчої манери того чи того письменника, його авторський почерк значною мірою залежать від пріоритетного використання певних форм вираження іронічного підтексту.

Тож проблеми, які вимагають подальшого детального вивчення, пов'язані з необхідністю врахування ролі частотності вживання відповідних лінгвостилістичних засобів у забезпеченні оригінальності й своєрідності індивідуального авторського стилю письменника.

Аннотация

В статье представлены взгляды ведущих мировых и отечественных литературоведов на вопросы определения явления иронии, ее функций и лингвостилистических средств ее выражения, и именно поэтому особым вниманием наделён лингвистический аспект исследования. Методология исследование и различные подходы к изучению упомянутой категории комического рассматриваются в эволюционном развитии. Определены общие и отличительные черты в их подходах, совершена попытка проявить критерии дифференциации и функционального назначения лингвостилистических средств выражения иронии.

***Ключевые слова**: ирония, лингвистика, функция, подход, семантика, контекст, прагматика.*

Summary

The views on questions concerning the irony phenomenon determination, its functions linguistic and stylistic means of its expression of prominent international as well as native literary studies scientists are presented in the article. This is why special attention is paid to the linguistic side of the investigation. The methodology of the investigation and different approaches to studying the mentioned comic category are observed in its evolutionary development. Common and distinct features are singled out, an attempt is made to find the differentiation criteria and functional purpose of the linguistic and stylistic means of irony expression.

***Key words**: irony, linguistics, function, approach, semantics, context, pragmatics.*

Література

1. Ахманова Н. Д. Словарь лингвистических терминов / Н. Д. Ахматова. – М., 1966. – 607 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики Ф. Бацевич. – К., 2004. – 342 с.
3. Боярко Г. В. Погляди О. О. Потебні на смішне і вивчення мовних засобів комічного / Г. В. Боярко, Г. П. Проценко // Літературознавчі студії. – К., 2011. – С. 43–47.
4. Калита О. М. Лінгвістична сутність іронії та семантичні механізми формування іронічного смислу / Оксана Калита // Українська мова. – 2006. – № 2. – С. 67–74.
5. Пивоев В. М. Ирония как эстетическая категория: дисс. ... канд. филос. наук. 09.00.04 / В. М. Пивоев. – Л., 1981. – 171 с.
6. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии / С. И. Походня. – К., 1989. – 128 с.

7. Прокофьев Г. Л. Ирония как прагматический компонент высказывания (на метериале английского языка): Дисс. ... канд. филол. наук / Г. Л. Прокофьев. – К., 1988. – 206 с.

8. Серебренников Б. А. Языковая номинация (общие вопросы) / Б. А. Серебренников. – М., 1977. – 360 с.

9. Шонь О. Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американських коротких оповіданнях: Дис. … канд. філол. наук / О. Б. Шонь. – Л., 2003. – 225 с.

10. Muecke D. C. The compass of irony / D. C. Muecke – London, 1969. – 386 p.

УДК 82-141.09

Богдана Ткач
(Івано-Франківськ)

РЕЛІГІЙНА ЛІРИКА ЯК ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНА КАТЕГОРІЯ

У статті йдеться про зв'язок релігійної лірики як теоретико-літературної категорії з релігією на основі англомовних досліджень Н. Фрая, Т.С. Еліота, Дж. Сантаяни та російських дослідників: Т. Жирмунської, А. Любомудрова, В. Захарова. Розглядається питання стосунку поезії загалом та релігійної поезії як такої з релігією. В теоретичному аспекті пропонується підхід до вивчення релігійної лірики на основі онтології релігійного компоненту в художньому тексті.

***Ключові слова**: релігійна поезія, релігія, Біблія, екстралітературний чинник, функціональність, релігійна насиченість, канон, догма.*

Дослідження сфери перетину літератури та релігії у вітчизняному літературознавстві позначене працями С. Абрамовича, В. Антофійчука, І. Бетко, І. Даниленко, І. Качуровського, З. Лановик, І. Набитовича, А. Нямцу, О. Яковини та інших науковців. Але якщо в Україні дана проблематика набула чималої актуальності у зв'язку з відродженням призабутої духовності та необхідністю подолання наслідків довготривалого панування атеїстичного режиму, то західне літературознавство має чималу історію аналітичних міркувань про взаємовплив релігії та літератури. Найбільш фундаментальними в англомовному світі є дослідження Н. Фрая, Т. Еліота та Дж. Сантаяни.

Н. Фрай намагається дослідити Біблію з точки зору літературознавця. Результатом цього дослідження постає книга «Великий код: